

ЗА БУЛГАКОВИМ

Ольга Папаш

Наприкінці грудня на екрани вийшов новий розрекламований проект Володимира Бортка. Режисер, відомий за кількома вдалими екранізаціями класичних творів («Собаче серце» Булгакова, «Ідіот» Достоевського), знову звернувся до Булгакова, обравши важкий, але знаковий матеріал — роман «Майстер і Маргарита». Періодичні видання, більшість з яких вважали за належне прокоментувати нове культурне явище, поділилися на два табори: ті, хто захоплювався кількістю інвестованих у серіал зусиль (грошей, відомих акторів, спецефектів), і ті, хто критикував отриманий результат.

■ Кадр з телесеріалу «Майстер і Маргарита». Режисер Володимир Бортко. 2005

Характерною особливістю фільму є прагнення поєднати «високий» та «низький» жанри, що в цьому випадку означає: створити продукт для найширшого глядача. Імовірно, Бортко керувався уявленням про всенародну любов до роману «Майстер і Маргарита», що й призвело до певної жанрової невизначеності серіалу. Вміння адресувати фільм конкретній аудиторії відіграє не останню роль — апелюючи до всіх одразу, можна не привабити нікого конкретно.

Прагнучи зацікавити масового глядача (а це, безперечно, включали авторські інтенції), Бортко послідовно використовує схему, що слугує підготовці глядацьких очікувань перед виходом того чи іншого голлівудського фільму. І тут немає нічого принизливого, адже автор,

який обирає жанр телевізійного серіалу, тим самим ніби стверджує: продукт розрахований на широку, не завжди вибагливу аудиторію. Тому Бортко діє за перевіреними схемами. Успіх класичного американського фільму базується на трьох китах: genre, star and author (жанр, зірка, автор)¹. Про жанр ми вже говорили. Щодо автора, то в екранізації їх двоє. Про письменника окремо говорити не потрібно, але й Бортко попередніми режисерськими роботам довів, що він гідний серйозного матеріалу; до того ж це режисер, відомий широкій аудиторії. Нарешті, на останню фігуру голлівудської трійці — зірку — він робить особливий наголос. Акторський склад «Майстра» і справді зірковий: навіть у незначних ролях бачимо знайомі обличчя. До того ж «зірковість» визначається кількісно, за частотою появ в ефірі — тому в серіал потрапляють як досвідчені й шановані на пострадянському просторі актори старшого покоління — Олег Басілашвілі, Олександр Абдулов, Валентин Гафт, Олександр Філіпенко та ін., так і молоді російські актори, що активно знімаються, іноді, щоправда, у сумнівних проектах, зокрема в серіалах другого гатунку (Сергій Безруков, Анна Ковальчук, Дмитро Нагієв). Ще одна аксіома: анонси та реклама, поряд із прокатом, становлять повноправний етап процесу кінодистрибуції². Інакше кажучи, глядач має «бажати» фільм задовго до його появи. У нашому випадку на це працювали телевізійна і друкована реклама та урочистий початок серіалу — у прайм-тайм недільного вечора із передмовою Марка Гресья. Окремо варто відзначити непряму рекламу, яку серіалу зробили публікації, де обговорювався бюджет та різноманітні технічні аспекти зйомок. Останні чудово ілюструють тезу Бориса Гройса про те, що сьогодні гроші

¹ Philips P. Genre, Star and Auteur: An Approach to Hollywood Cinema // An Introduction to Film Studies / ed. by Jill Neldes. — London; New York: Routledge, 1996. — p. 122 — 137.

² Це одне з центральних положень сучасної теорії жанрів. Див. Chandler D. An Introduction to Genre Theory // <http://www.aber.ac.uk/media/Documents/intgenre/intgenre.html>; Gledhill, C. Genre // The Cinema Book / ed. by Pam Cook. London: British Film Institute, 1985. — p.58 — 64; Andrew D. Concepts in film theory. — Oxford; New York: Oxford University Press, 1984. — p.107 — 132; Hayward S. Key concepts in cinema studies. — London; New York: Routledge, 1996. — p. 159 — 166.

³ Гройс Б. Язык денег // Гройс Б. Комментарии к искусству. — М.: Художественный журнал, 2003.

стали універсальним критерієм естетичної цінності³. Звідси розмови про вартість кожного нового американського фільму, що є дієвим засобом підігрівання публічного інтересу. У сфері масової культури існує лінійна залежність між бюджетом та інтенсивністю глядацького інтересу. На цьому намагається грати й Бортко. Хизуючись значним для російського кіно бюджетом, він забуває, що ставки у цій грі американські. І те, що для Росії може бути значним, для вихованого на «Володарі персів» та «Гаррі Поттері» глядача виглядає не надто переконливо. Комп'ютерний кіт Бегемот, політ Маргарити, бал Воланда — цього замало, щоб висунути конкурентоспроможний аргумент для пропаганди високого мистецтва в масах.

Можливо, цільова аудиторія фільму складається не з пересічних глядачів телесеріалів, яких нібито потрібно просвітити, а з культурних людей, котрі неодноразово читали Булгакова і прагнуть нових зустрічей з улюбленим романом? Для такої частини аудиторії пафос в обговоренні бюджету чи спецефектів виглядає суцільним блюзнірством, що затіняє глибокий зміст книги. Те саме

■ Олександр Абдулов у фільмі «Майстер і Маргарита».

стосується й акторського складу: негативні конотації викликає Анна Ковальчук (Маргарита) — акторка, відома тим, що в якомусь із кримінальних серіалів грає інспектора. Ця аудиторія прекрасно пам'ятає блискучу екранізацію повісті «Собаче серце», яка вигідно відрізняється від останньої роботи Бортко.

У чому ж річ? Адже Бортко дуже чутливий до реакції інтелектуального глядача — він ні в якому разі не хоче образити почуття шанувальників Булгакова. Сюжетні лінії повністю відтворюють хід роману; наратив перемикається на біблійну частину саме в тих точках, які використовує для цього Булгаков, і діалоги у фільмі також здебільшого булгаковські. В цьому, на перший погляд позитивному, намірі криється ще одна проблема: режисер боїться викинути з тексту слово чи змінити репліку, тоді як майстерність екранізації саме в тому, щоб зуміти засобами кіно (отже, а ргіогі скорочуючи) передати своє розуміння літературного тексту. Вміння редукувати якісно, тобто без спрощення, часто є показником режисерської майстерності. Сенс екранізації — в умінні створити автономне мистецьке явище, відштовхнувшись від літератур-

ного твору. Глядач «Собачого серця» забуває про повість — він зачарований фільмом. А от глядач «Майстра» вимушений постійно повертатися подумки до першоджерела. Після такого залишається сумне відчуття порожнечі: фільм, який систематично активізує в уяві відсутні шматки тексту («цей фрагмент теж не увійшов»), позначений відчуттям меншовартості перед першоджерелом. Такий фільм де-не-де перетворюється на зафіксовані камерою патетичні діалоги. В аналогічних випадках варто все-таки дотримуватися старого кінематографічного правила: максимально уникати діалогів, віддаючи перевагу виражальним можливостям камери. Можливо, вказаний недолік зумовлений як традиційно високим статусом роману, так і непересічністю постановки: це перша екранізація, що потрапила до глядача (у 80-ті був відзнятий чотирисерійний фільм, але на екрани він не вийшов), аналогічні спроби досі провалювалися — здебільшого з незрозумілих і навіть «містичних» причин. Виходить, надмірний пієтет творчої групи перед літературним текстом не сприяє успіхові.

Заради справедливості зазначимо: режисер залишає за со-

■ Кадр з фільму «Майстер і Маргарита».

бою право на певні авторські акценти. Особливу увагу він приділяє паралелізму між біблійною і московською частинами фільму. Щоб провести більш виразну, ніж у романі, аналогію, Бортко в одну з останніх серій вводить документальні кадри зі сталінських процесів 30-х рр, що, очевидно, має викликати алюзію на суд Понтія Пілата над Христом. До того ж режисер вдається до трансформації ролей: Дмитро Нагієв грає не лише Іуду з Коріафи, але й сучасного іуду, барона, — сексота, якого приносять в жертву на балу Воланда. Як на мене, подібні ходи лише тривіалізують романний матеріал. У цьому випадку варто було придивитися, як майстерно обходить гострі кути прямолінійності Булгаков.

Зрештою, тут дається взнаки парадокс: чим більше читач відданий письменнику, чим інтимніший його зв'язок з найдрібнішими деталями роману, тим сильніше він опирається завжди чужій та завжди буквалізованій кінематографічній версії. І хоча режисер має право на своє прочитання, цей парадокс характерний для екранізацій переважно культових творів, незалежно від таланту режисера.